Ádebiyatlar

1. Xodjametova G. Dirijyorlik etishda qo‘llarning to‘g‘ri holati. Oriental Art and Culture Scientific-Methodical Journal Volume 3 Issue 1 / March 2022.
2. Alliyarova M., Xodjametova G. (2022) O‘quvchilarning qo‘shiq aytishida ustozning ta’sir etish usullari. *Miasto Przyszłości*, *27*, 123–124. Retrieved from. Akademiyalıq tájiriybe almasıp qaytqan professor 17-noyabr 2022-jıl.
3. Абатбаева Р. Композитор Нажимаддин Мухаммеддинов ижодида тарихий сиймолар. Journal of Culture and Art 1.1 (2023): 60-66.
4. Абатбаева Рано Аллambергеновна. Қорақалпоғистон мусиқа маданиятини ривожланишида машхур бастакор Н.Муҳаммеддиновнинг ўрни. Oriental Art and Culture 3.1 (2022): 648-653.
5. Abatbaeva Rano. The manifestation of european and national traditions in the opera Gulayim. International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences 2.2 (2022): 185-187.

REZYUME. Ushbu maqolada tarix fanlari nomzodi, professor, ustoz, dirijyor Gulchira Xodjametova Ilichevna haqida uning ijodiy va ilmiy ishlari, qoraqalpoq musiqa san’atiga qo‘shgan hissalari haqida atroflicha so‘z qilinadi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье подробно рассмотрены кандидат исторических наук, профессор, педагог, дирижер Гульчира Ходжаметова Иличевна, ее творческие и научные труды, ее вклад в каракалпакское музыкальное искусство.

SUMMARY. This article examines in detail the candidate of historical sciences, professor, teacher, conductor Gulchira Khojametova Ilichevna, her creative and scientific works, her contribution to the Karakalpak musical art.

UDK. 78-79; (2023)

O‘QUVCHINING PROFESSIONAL OBRAZI UNING UMUMIY MADANIYATI BILAN BOG‘LIQDIR

G.Axımbetova – *docent*
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali

Tayanch so‘zlar: nota, kuy, ijro, jo‘r, sozanda, solist, individual texnika, cholg‘u.

Ключевые слова: нота, мелодия, произведение, сопровождение, музыкант, солист, индивидуальный прием, инструмент.

Key words: note, melody, performance, accompaniment, musician, soloist, individual method, instrument

Musiqa asarini o‘rganishda dutor partiyasi bilan birgalikda ijro etiladigan fortepiano partiyasini puxta o‘rganish zarur. Fortepiano bilan birga ijro etishni musiqa asarini o‘zlashtirish jarayonida boshlagan ma’qul. Shunda ijrochi o‘z partiyasini o‘zlashtirish bilan bir qatorda fortepianoda ijro etiladigan partiyani ham o‘ziga singdirib boradi. Ba’zi sozandalar o‘z partiyalarini oxirigacha o‘zlashtirib bo‘lganlaridan keyin gina fortepiano bilan birgalikda ijro eta boshlaydilar. Bu hol cholg‘uchi uchun birmuncha qiyinchilik tug‘diradi. Cholg‘u va fortepiano ijrosi uchun yaratilgan musiqa asarlarini kuzatsak, unda quyidagi o‘xshashliklarni uchratishimiz mumkin. Ba’zi musiqa asarlarida fortepiano cholg‘uchi (solist)ga jo‘r bo‘lish vazifasini bajarsa, boshqa musiqa asarlarida cholg‘u bilan fortepianoning partiyalari bir-biriga teng va ma’lum darajada mustaqil xarakterga ega bo‘ladi. O‘quvchilarning salbiy sifatlarini o‘qituvchi vaqtida sezib, bartaraf etish choralarini ko‘rishi, kelajakda o‘quvchini qayta tarbiyalashdek qiyin ishning oldini oladi. Tarbiyada individual yondashish samaradorligini oshirishda o‘quvchi xarakteridagi ijobiy sifatlarga tayanish foydali, degan fikr avvaldan ma’lum. Masalan, cholg‘uni o‘rganayotgan o‘quvchida biror usul boshqalariga nisbatan yaxshi rivojlangan deylik. Repertuar tanlashda o‘qituvchi o‘quvchining xuddi shu sifatlarini hisobga olishi maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu o‘quvchidagi kamroq rivojlangan sifatlarga e’tiborsizlik bilan qarash, degani emas. Aksincha, o‘quvchilardagi ijobiy sifatlardan unumli foydalanish ularda kamroq rivojlangan sifatlarni ishga solish va mukammallashtirishga yordam beradi. [1.165]

Birinchi xolda kuyni boshqarib borish asosan cholg‘uchi (solist)ga yuklatilgan bo‘lib, fortepiano faqat jo‘rlik (akkompanement) vazifasini o‘taydi. Bunda solist ijro etayotgan kuy mustaqil, ijrosi fortepianosiz ham ma’lum darajada tugallangan

bo‘ladi. Bunday musiqa asarlari o‘zining tuzilishi bo‘yicha nisbatan oddiy bo‘lib, ulardan ta’limning boshlang‘ich davrlarida foydalanish mumkin. Lekin bundan o‘quvchi sozanda fortepiano partiyasiga e’tibor bermasa ham bo‘laveradi, degan xulosa kelib chiqmasligi kerak. Bunday musiqa asarlarini ijro qilish paytida o‘quvchi fortepianoda ijro etilayotgan akkordlar va ritmik shartlarni o‘z ijrosi bilan birgalikda eshita olishi lozim.

Qoraqalpoq xalq cholg‘uchilarida ijroni o‘rganayotgan yosh sozandalarda fortepiano bilan birgalikdagi ijro paytida ko‘proq uchrab turadigan kamchiliklardan biri musiqa asari ijrosini fortepiano bilan bir vaqtda boshlay olmaslikdir. Bu paytda o‘quvchining diqqati tamomila o‘zining ijrosiga qaratiladi va natijada fortepiano jo‘rligi solistning ijrosi bilan bir vaqtga to‘g‘ri kelmay qoladi. Ijroni fortepiano bilan birgalikda boshlash ko‘nikmasini shakllantirishda musiqa asarining birinchi tovushi boshlanishidan oldingi harakat hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Buni asarning boshlanishidagi dirijyorning qo‘l harakati (auftakt)ga o‘xshatish mumkin.

Musiqa asari davomida cholg‘uchi partiyasida ma’lum miqdorda pauzalar uchrab turadi. Bunday paytda fortepianodagi ijro, odatda davom etadi. O‘quvchi pauzalarning necha taktligini eslab qolish bilan bir qatorda o‘z ijrosining qachon boshlanishini ham puxta bilib olishi kerak. Bunda pauza davomidagi fortepiano ijrosini to‘la anglab olishi yaxshi natija beradi. Bundan tashqari, musiqa asaridagi asosiy kuyning yo‘nalishini aniqlab olish fortepiano jo‘rligida ijro etishda asosiy vazifalardan biridir. Ma’lumki, har bir musiqa asari ma’lum kuy (ohang) asosida qurilgan bo‘ladi. Mana shu kuy fortepiano partiyasidami yoki solist partiyasidaligini ajrata bilish konsertmeyster bilan chalish vaqtida ijroning to‘laqonli bo‘lishiga yordam beradi. [2.76]

Fortepiano partiyasini yuzaki bilish cholg‘uchi uchun etarli emas. Fortepiano partiyasi solistning partiyasi bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, musiqa asarining buzilmas kompozisiyasini tashkil etadi. Shuning uchun haqiqiy ijro ulardan ansambl qonun qoidalariga bo‘ysungan holda katta mehnatni talab qiladi. Cholg‘uchining fortepiano bilan birgalikdagi ijrosi qanchalik o‘z vaqtida boshlansa, musiqa asarini o‘zlashtirilishi shunchalik sifatli va tez bo‘ladi. Ijro paytida o‘ng va chap qo‘l harakatining mutanosibligiga erishish ijro sifati uchun katta ahamiyatga egadir. Cholg‘uda ijroni o‘zlashtirishning dastlabki bosqichida o‘ng va chap qo‘llar holati ularning asosiy harakatlarini alohida o‘rganish va o‘rgatish maqsadga muvofiq bo‘lsa, keyinchalik ikkala qo‘l harakatining bir-biriga mutanosibligi asosida ish olib boriladi. Ya’ni o‘rtacha qiyinchilikdagi musiqa asarini ijro etish paytida ikkala qo‘l harakatiga sozanda bir xil e’tibor berishi kerak.

Agar bu paytda sozanda e’tiborni bir qo‘lga qaratib, ikkinchisini nazoratdan chiqarib qo‘ysa albatta, ijro kamchilikdan xoli bo‘lmaydi. Bunday paytda uchraydigan kamchiliklardan biri o‘quvchi chap qo‘l barmoq almashinuvining o‘ng qo‘l tovush hosil qilish harakati bilan mutanosibligini buzishidir. Masalan, birinchi tovush ijro etilgandan so‘ng, ikkinchi tovush o‘ng qo‘l yordamida chalinadiyu, lekin chap qo‘lning barmog‘i kerakli paytda ko‘rsatilgan pardani bosishga ulgurmaydi.

Natijada, tovush umumiy eshitilmaydi yoki bo‘g‘iq jarangsiz bo‘ladi. Gohida esa buning aksi ham bo‘lishi mumkin. Yana bir kamchilik, tordan-torga o‘tib ijro etishda qo‘llar harakatining nomutanosibligidir. Bunda chap qo‘lning barmoqlari bir tordan boshqa torga o‘tish vaqtida ulgursa, o‘ng qo‘l harakatni vaqtida bajara olmaydi. Osoyishta, rez bilan uzilmasdan ijro etishni talab qiladigan kuylarda chap qo‘l barmoqlari almashgan paytda rez usulini bajarayotgan o‘ng qo‘lning harakati, odatda, uzilib qoladi, ohangning uzluksizligi buziladi. Va nihoyat, chap qo‘lning barmoqlari har bir yangi tovush ijrosi paytida bosish harakatini qaytadan ta’kidlab amalga oshiradi. Bunday harakat ham kuyning uzilishiga olib keladi. Yuqorida ko‘rsatilgan kamchiliklarning barchasi o‘quvchining e’tiborsizligidan yoki ijro vazifasini to‘g‘ri tushunib etmasligidan dalolatdir. [3,189-190]

O‘qituvchi uning sababini aniqlab, o‘quvchiga tushuntiradi so‘ngra uni yo‘qotish choralarini belgilaydi. O‘quvchilarning o‘ng va chap qo‘l harakat qobiliyati bir xil bo‘lmasligi mumkin, ya’ni chap qo‘l barmoqlarining harakati talab darajasida bo‘lsa, o‘ng qo‘l harakatchan bo‘lmasligi yoki aksincha bo‘lishi mumkin.

Bunday holda o‘quvchi uchun tanlanayotgan repertuar va texnik materiallar shu kamchilikni yo‘qotishga qaratilgan bo‘lishi lozim. Musiqa ijrochiligidan ta’lim berish o‘qituvchidan turli bilim, ko‘nikma va qobiliyat talab etadigan ishdir. O‘qituvchi uchun faqat sozanda bo‘lishning o‘zi yetarli bo‘lmay, undan pedagogik fikrlash, o‘quvchining ichki dunyosini ko‘ra bilish, uning individual xususiyatlarini hisobga olish kabi sifatlarga ega bo‘lish ham talab etiladi. Cholg‘u ijrochiligidan ta’lim beradigan o‘qituvchi umumiy pedagogika va psixologiya sohalaridan ham xabardor bo‘lishi kerak. O‘quvchi o‘z o‘qituvchisini haqqoniy va talabchan, kundalik hayot muoammolarini to‘g‘ri hal qilishga o‘rgatuvchi shaxs sifatida tasavvur etadi.

O‘quvchilar o‘qituvchidagi har bir noaniq harakatlarni o‘z vaqtida ilg‘ab oladilar. Shu bilan birga ayrim o‘quvchilar paydo bo‘lgan muammoni asosan bir taraflama, voqeaning emotsional tarafiga asoslangan holda hal etmoqchi bo‘ladi. O‘z o‘quvchisining tabiatini yaxshi o‘rganib, tushungan o‘qituvchi bunday paytda talabaga muayyan holatdan to‘g‘ri xulosa chiqarib olishda yordam berishi kerak. O‘qituvchi o‘z fikrini doimo haqiqiy fikrga asoslangan holda ishontirish yo‘li bilan tushuntirishi lozim. O‘zaro ishonch va yaxshi munosabatning paydo bo‘lishida o‘qituvchining xulqi, muomala madaniyati katta ahamiyatga ega. O‘quvchilar o‘zlari yoqtirgan o‘qituvchilarga taqlid qilishlari yaxshi ma’lum. [4,92]

Agar o‘qituvchining so‘zi bilan amaldagi ishlari orasida to‘la mutanosiblik, bo‘lsa, o‘quvchilarning shu o‘qituvchiga bo‘lgan hurmati yanada ortadi. O‘qituvchiga nisbatan oddiy va samimiy munosabatda bo‘lish o‘qituvchilarning asosiy vazifasidir. Qo‘pol muomalada bo‘lgan o‘qituvchilar oldida o‘quvchilar kamgap bo‘lib, haqiqiy munosabatlarni berkitishga harakat qiladilar. Ba’zi o‘qituvchilar o‘z o‘quvchilarining boshqa o‘qituvchilar sinfidagi ishlar bilan tanishishlariga qarshilik ko‘rsatadilar.

O‘quvchida namoyon bo‘layotgan ijodiy intilishga hech qachon qarshilik ko‘rsatish kerak emas. Undagi kelajakka bo‘lgan umid va ishonchni qo‘llab-quvvatlash yaxshi natija beradi. O‘zidan avvalgi o‘qituvchilarning ishini tanqid ostiga olish o‘quvchiga salbiy ta’sir ko‘rsatib o‘qituvchiga bo‘lgan ishonchga putur yetkazishi mumkin. Pedagogik qobiliyat– insonning boshqa sifatlari kabi amaliy ish faoliyatida rivojlanib boradi. Pedagogik qobiliyat bilimlarni o‘quvchilarga aniq, ravon, tushunarli va qiziqarli qilib yetkazish, o‘quvchining psixologiyasini tushunish, bajariladigan ishda o‘xshashliklarga yo‘l qo‘ymaslik, o‘z faoliyatini tanqid va tahlil qila olish kabilarni o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari, o‘qituvchi ba’zi tashkiliy ishlarni ham amalga oshirishi kerak bo‘ladi: ishni rejalashtirish, konkret sharoit va o‘quvchining imkoniyatlarini hisobga olgan holda sinf va uy mashg‘ulotlarini tashkil etish va boshqalar.

O‘qituvchi xarakteridagi individual xususiyatlar tarbiya ishida katta ahamiyatga ega. O‘qituvchilardan irodali bo‘lish, maqsadga to‘g‘ri intilish, talabchanlik bilan har bir ishni o‘z vaqtida oxiriga yetkaza olish, qiyinchilaklarni yengishda mardlik ko‘rsata olish kabilar talab etiladi. [5,32]

Ta’lim ishining muvaffaqiyatli bo‘lishi o‘quvchining kamchiliklarini tushuntirish va ularni bartaraf etish yo‘llarini ko‘rsatishga bog‘liqdir. O‘quvchi bilan bo‘lgan muomalada o‘zini tuta bilmaslik, jahldorlik va boshqa shunga o‘xshash kamchiliklar o‘qituvchi obro‘siga putur yetkazadi. Muomalada o‘ta to‘g‘rilik, qat’iylik va kamtarinlikni o‘quvchilar yaxshi qabul qiladilar. O‘qituvchi o‘z bilimini to‘xtovsiz to‘ldirib borishi kerak. U maxsus adabiyotlar bilan qiziqishi, mashhur o‘qituvchilar tajribasini o‘rganishi, shaxsiy tajribasini tahlil qilib, umumlashtira olishi lozim. Bunday o‘qituvchilarning darslari doimo qiziqarli va mazmunli o‘tadi.

O‘quvchining ijodiy tasavvurini faollashtirish maqsadida aniq misollar tanlay olishning ahamiyati juda katta. O‘quvchiga qanday musiqa asari yoqadi-yu, qanday asar ijro etish istagi borligini o‘qituvchi albatta hisobga olishi kerak. Oldin aytib o‘tilganidek, o‘qituvchi o‘z sinfida o‘quvchilarning yuksak musiqiy didlarini shakllantirish bo‘yicha kerakli ish olib borishi zarur. Umuman o‘quvchi faol, u yoki bu muammoni mustaqil hal eta oladigan qilib tarbiyalanishi lozim. Bu o‘quvchining individual imkoniyatlari rivoj-langanligiga bog‘liq. O‘qituvchi o‘quvchisining ijobiy va salbiy taraflarini chuqur o‘rganib, o‘zining tarbiyaviy ishini tashkil etadi. Har bir o‘quvchining tarbiyasi o‘ziga xos murakkab jarayon bo‘lib, biri ikkinchisidan farq qiladi. [6]

Oquvchi mahoratining muhim taraflaridan biri har bir o‘quvchidagi yaxshi xususiyatni vaqtida topib, o‘nga e’tibor berishdir. O‘qituvchi o‘quvchining diqqat-e’tiborini qadrlashi, uning shaxsga hurmat bilan qarash kerak. O‘quvchining iroda kuchiga aloqador bo‘lmagan kamchiliklarni uning yuziga solish yaramaydi. Umuman, ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchining shaxsini haqoratlaydigan ko‘rsatmalarga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi.

O‘qituvchining professional obrazi uning umumiy madaniyati bilan bog‘liqdir. Bundan tashqari, o‘quvchining nazoratida ekanini unutmaslik kerak. Birgina nojo‘ya qo‘yilgan qadam yoki aytilgan so‘z o‘quvchiga bo‘lgan hurmatni yo‘qqa chiqarishi mumkin. O‘qituvchi ta’lim tarbiya jarayonida asosiy shaxs bo‘lib, uning pedagogik mahorati va bilimi haqiqiy ijroni shakllantirishda hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Bu mahoratni rivojlantirishda boshqa o‘qituvchilarning ishlari bilan tanishish juda katta ahamiyatga ega. [7, 159-167]

Ilg‘or pedagogika metodlarni yaqindan o‘rganish tarbiya jarayonida uchrab turadigan kamchiliklarni bartaraf etishda o‘qituvchilarga yordam beradi. O‘qituvchi o‘z ishiga nisbatan tanqidiy munosabatda bo‘lishi, kasbdoshlarning maslahatlarini to‘g‘ri qabul qilish kerak. O‘qituvchilik katta quvonch baxt etish bilan birgalikda javobgarlik ham demakdir. Bizning

mamlakatimizda o‘qituvchilik katta hurmatga ega bo‘lgan e’zozli hunar hisoblanadi. O‘qituvchi tufayli bilimlar poydevori o‘rnatiladi, inson dunyoqarashi va xarakteri shakllanadi. Sifatlari erkin fikrlash, mehnatga muhabbat, odamiylik, ijodiy sifatlar bevosita o‘qituvchining ta’sirida tarbiyalanadi.

Adabiyotlar

1. H.Nurmatov – Qashqar rubobi. T. 2003.
2. O‘zbekiston Respublikasi madaniyati ishlari vazirligi – Rubob navolari. T.1993.
3. R.Qosimov – An’anaviy rubob ijrochiligi “O‘zbekiston” 2000.
4. Sh.Raximov – Dutor. T. 2005.
5. B.Raximjonov – Dutorchilar ansambli T. 2002 y.
6. R.Hamroqulov – Rubob taronalari to‘plami. Samarqand.– 2003
7. Boltaboyeva U., Rakhmonova N., Usmonov S. Characteristics of speech Art: problems and solutions //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – T. 10. – №. 4. – C. 159-167.

REZYUME. Maqolada notalar asosida asboblarni chalish texnikasi va koncert davomida ular bilan ishlashning individual usullari batafsil bayon etilgan. Quyidagi mashqlar notaga muvofiq bajarish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi; Eng oddiy musiqada, dastlabki zarbaning birinchi yarmi chalinganda, o‘quvchi diqqatini shu zarbaning ikkinchi yarmiga qaratadi.

РЕЗЮМЕ. В статье подробно описаны приемы игры на инструментах на основе нот и отдельные приемы работы с ними во время выступления. Следующие ниже практические упражнения могут помочь в развитии способности выполнять в зависимости от ноты; В самой простой музыке, когда играется первая половина начальной доли, ученик сосредотачивается на второй половине этой доли.

SUMMARY. This article describes in detail the methods of playing instruments on the basis of notes and individual methods of working with them during the performance. The following practical exercises may help in developing the ability to perform depending on the note; the simplest music, when the first half of the initial beat is played, the student focuses on the second half of that beat.

ҚАРАҚАЛПАҚ САЗЕНДЕЛЕРИНИҢ САЗ АТҚАРЫЎ УСЫЛЛАРЫ

Л.Ахымбетова – *оқытыўшы*
Өзбекстан мәмлекетлик көркем өнер ҳәм мәденият институты Нөкис филиалы

Таяныш сөзлер: нота, атқарыў техникасы, сазенде, жеке атқарыўшылық, солист, миллий музыкалық әсбап.

Ключевые слова: нота, техника исполнения, музыка, индивидуальное исполнение, солист, национальный музыкальный инструмент**.**

Key words: note, performance technique, music, individual performance, soloist, national musical instrument**.**

Түркий тиллес халықлар ишинде қарақалпақ халқының өз алдына бөлинип турыўшы миллий үрп-әдети мәдениети, салт-дәстүрлери менен басқа халықлардан ажыралып турады. Қарақалпақ халқы Орта Азияның қоңсылас халықларындай өзиниң ерте тарийхы, жоқары мәдениятына ийе. Халықтың тарийхый өтмиши, дәстүри өз алдына бай ғәзийнеси болып, ҳәр бир халықтың тили әдебияты, музыкасы фольклоры болатуғындай қарақалпақ халқының да өз ана тили, дәстүри музыкасы ҳеш бир халыққа уқсамайтуғын миллий қәдириятлары ҳәм мийраслары бар. Көп әсирлер тарийхына ийе болған қарақалпақ халқы өз турмыс тиришилигиниң ҳәр түрли жанрға бай мийрасларын дөреткен. Бул өзлигине тән болған миллий мийраслар дүньядағы барлық халықлар ҳәм миллетлер сыяқлы қарақалпақ халқында қәлиплесип атадан балаға, әўладтан-әўладқа өтип сақланып киятырғанлығы белгили. Миллий қәдирият мийрасларымыздың бири болған миллий музыканы сөз етер екенбиз, әўели молла Ғайыптың мына қатарлары есимизге түседи. Онда «Саз билан сәўбетти ялған демеңлер, Адам ата бина болғанда барды» деп келтирген. Қарақалпақ халқы бай-феодаллардың қол астында ҳәр тәреплеме езилип, көшип-қонып жүриўине қарамастан, узақ жыллар даўамында алтынға мегзес әжайып намаларын ядында сақлап, атадан балаға мийрас етип, бизиң дәўиримизге жеткерди. Олардың атқа-